

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 1-2 (167) | str. 1–237

Josip Banič – Sebastiano Blancato, *The Agreement between the Patriarchate of Grado and the Patriarchate of Aquileia Regarding the Metropolitan Jurisdiction over Istrian Bishoprics (24th of July, 1180): New Critical Edition of the Charter* • Jaka Banfi, Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458): krvnik Veronike Deseniške? • Aleksander Panjek, Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja: o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju • Matic Batič, »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja«. Nemški goriški list Görzer Wochenblatt in njegova politična usmeritev • Matic Kristan, Anton Sovre med puško in kredo (1906–1929) • Denis Cerkenik, Kozaški korpus v službi nacistov s posebnim ozirom na obdobje delovanja v Operacijski coni Jadransko Primorje (1944–1945) • Goranka Kreačič, Miloš Štibler o sodobnikih: fragmenti iz dnevninskih zapisov

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2022 | št. 1-2 (167) | str. 1–237

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. april 2023.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2023: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2023

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 10, 2023.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2023): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASIX

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2023

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Josip **Banić** – Sebastiano **Blancato**, The Agreement between the Patriarchate of Grado and the Patriarchate of Aquileia Regarding the Metropolitan Jurisdiction over Istrian Bishoprics (24th of July, 1180): New Critical Edition of the Charter8–37
Sporazum med gradeškim in oglejskim patriarhatom o metropolitanski jurisdikciji nad istrskimi škofijami (24. julij 1180): Nova kritična izdaja listine
- Jaka **Banfi**, Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458):
krvnik Veronike Deseniške?38–59
Jobst of Helfenberg (c. 1388–1458):
Veronika of Desenice's executioner?
- Aleksander **Panjek**, Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja:
o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju60–87
The black years and red numbers of Ivan Černe, mayor of Tomaj in the middle of the eighteenth century: rural debt and credit relations
- Matic **Batič**, »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja«. Nemški goriški list *Görzer Wochenblatt* in njegova politična usmeritev88–115
"We Think German, We Feel German, but We Will Not Blame Anyone for His Different Opinion": the German Newspaper *Görzer Wochenblatt* and Its Political Orientation
- Matic **Kristan**, Anton Sovre med puško in kredo (1906–1929)..... 116–148
Anton Sovre between Rifle and Chalk (1906–1929)
- Denis **Cerkvenik**, Kozaški korpus v službi nacistov s posebnim ozirom na obdobje delovanja v Operacijski coni Jadransko Primorje (1944-1945)..... 150–162
Cossack Corps in the Service of the Nazis with the special Regard on the Period in the Operational Zone Adriatic Littoral (1944–1945)

Goranka Kreačič , Miloš Štibler o sodobnikih: fragmenti iz dnevniških zapisov	164–191
Miloš Štibler about his contemporaries: fragments from his diary notes	

Zapisi – Notes

Armando Pitassio, Marco Dogo, inovativen pristop k sodobni zgodovini Balkana	194–211
Marco Dogo, an innovative approach to the modern history of the Balkans	

V spomin – In memoriam

Andrej Studen (Žarko Lazarevič)	214–218
Desanka Kovačević Kojić (Darja Mihelič)	219–221

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija (Špela Chomicki)	224–226
Dr. Albin Šmajd, Dnevnik in dosje 1941–1946, znanstveno-kritična izdaja (Renato Podberšič)	227–229
Marta Verginella, Ženske in meje med preteklostjo in koronavirusom (Urška Strle)	230–233

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	234–237
Instructions for Authors	

Zapisi

Armando Pitassio

Marco Dogo, inovativen pristop k sodobni zgodovini Balkana

Uredniško pojasnilo. V tržaški bolnici na Katinari je 18. aprila 2021 za posledicami okužbe s covidom umrl dolgoletni profesor zgodovine Vzhodne Evrope na Oddelku za humanistične študije v Trstu Marco Dogo. Rojen leta 1946 v Padovi, je leta 1969 diplomiral na Pravni fakulteti padovanske univerze in se neposredno po diplomi prvič študijsko odpravil v Beograd. Sprva se je posvetil raziskovanju jugoslovanskega samoupravljanja, socializma in narodnega vprašanja v Jugoslaviji, nato pa raziskovalno polje razširil s proučevanjem narodnega in državnega oblikovanja balkanskih narodov (posebej Makedoncev, Bolgarov in Albancev), migracij prebivalstva, tradicionalnih identitet ter zgodovine Judov in nacionalnih odnosov na Balkanu. Septembra 1977 je postal asistent na katedri za zgodovino političnih ved v Padovi, leta 1979 pa se je preselil v Trst, kjer je bil najprej docent, od leta 1985 izredni profesor in od leta 2002 redni profesor na Oddelku za humanistične študije tržaške univerze. Objavil je številne razprave in knjige: *Lingua e nazionalità in Macedonia* (1985), *Kosovo. Albanesi e Serbi: le radici del conflitto* (1992, 1999), *Storie balcaniche. Popoli e Stati nella transizione alla modernità in Profitto e devozione. La comunità serbo-illirica di Trieste 1748–1908* (2008). V letih 1985–1986 je bil član širšega kroga poznavalcev dela Svetozarja Markovića, ki so pripravljali izdajo njegovih spisov pri Srbski akademiji znanosti in umetnosti, hkrati pa je ves čas aktivno sodeloval z raziskovalnimi ustanovami in raziskovalci v državah jugovzhodne in srednje Evrope ter s srbskimi, hrvaškimi, makedonskimi, albanskimi, bosanskimi in tudi slovenskimi zgodovinarji.

Oddelek za humanistične študije tržaške univerze je 22. aprila 2022 organiziral posvet o Vzhodni Evropi in Balkanu v znanstvenem delu Marca Doga, na katerem je profesor vzhodnoevropske zgodovine na univerzi v Perugii Armando Pitassio govoril o »inovativnem pristopu Marca Doga k sodobni zgodovini Balkana«. Profesor Armando Pitassio je zgodovino vzhodne Evrope na univerzi v Perugi predaval od leta 1979 do upokojitve leta 2008, v mladih letih, po končanem študiju na univerzi Sapienza v Rimu in študijskem bivanju v Sofiji in na Dunaju, pa je bil tri leta (1963–1966) tudi lektor italijanskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Med njegovimi novejšimi knjigami so: *Storia dell'Europa Orientale* (2011), *Storia della Bulgaria contemporanea* (2012) in *La federazione perduta : Cronache e riflessioni sulla disoluzione della Jugoslavia* (2021). Pitassio in Dogo sta ob različnih priložnostih in pri več raziskovalnih projektih zelo uspešno sodelovala, v letih 2005–2008 tako pri mednarodnem projektu *Le città capitali degli stati del Sud Est Europa: i processi di modernizzazione*, ki ga je vodil Dogo (knjižna objava

2008). Razpravo Armanda Pitassia o »inovativnem pristopu Marca Doga k sodobni zgodovini Balkana«, ki bo izšla v zborniku posveta, ki so ga leta 2022 pripravili v Trstu, objavljamo z dovoljenjem avtorja in v prevodu dr. Nevenke Troha. Besedilu je za lažje razumevanje na koncu dodano nekaj pojasnjevalnih opomb (i-viii).

* * *

Marco Dogo se je strokovno oblikoval na Inštitutu za filozofijo prava Pravne fakultete Univerze v Padovi. Na fakulteti je takrat deloval Enrico Opocher, med leti 1968 in 1972 rektor padovanske univerze, ki je v veliki meri politično vplival na sodelavce in študente. Opocher je imel kot katolik, nekdanji partizan in akcionist (član Stranke akcije),ⁱ tesne stike s političnimi somišljeniki tako v Padovi kot drugje, od Dina Fiorota, dekana Fakultete političnih ved v Padovi in predavatelja filozofije prava, pa vse do Norberta Bobiaⁱⁱ in Silvia Trentina.ⁱⁱⁱ Bil je odprta in tolerantna osebnost, ki kot akcionist sicer ni bil povezan s Komunistično partijo Italije, a je bil obenem dovzeten za marksizem in v težkih letih za padovansko univerzo naklonjen študentskemu uporništvu. Zaradi tega je bil deležen groženj neofašistov, ki so mu 15. aprila 1969 z dinamitom razstrelili delovno sobo na fakulteti. Z naklonjenostjo je gledal tudi na manifestacije alternativnega marksizma, ki je oporekal tistemu, ki ga je zagovarjala KPI, in so jih organizirali na padovanski univerzi. S simpatijami je spremljal tudi politično in osebno pot svojega slavnega učenca Tonija Negrija.^{iv} Slednji je v intervjuju ob Opocherjevi smrti leta 2004 izjavil, da je bil vedno zelo navezan na svojega učitelja, ne samo zaradi znanja, ki ga je od njega prejel, ampak tudi zaradi njegove naklonjenosti, ki mu jo je izkazoval tudi takrat, ko je bil v zaporu. Potem ko se je oblast odločila obglaviti Delavsko avtonomijo,^v je bil namreč Negri skupaj s skupino somišljenikov 7. aprila 1979 aretiran. V stikih sta ostala tudi kasneje, ko je bil Negri v emigraciji v Parizu.¹

Marco Dogo je v študentskih letih zagotovo sodeloval s Tonijem Negrijem, saj je leta 1973 obiskoval njegove vaje za poučevanje filozofije politike. Drugi pomemben raziskovalec Mario Isnenghi^{vi} je v avtobiografiji zapisal, da je v tistih letih prav na Negrijevo pobudo odšel na raziskovalno delo v Beograd.² In tudi Marco je takoj po diplomi (februarja 1969) dobil štipendijo za delo v Beogradu z nalogo, da proučuje samoupravni socializem in tudi, o čemer je sam ironično pripovedoval, da preveri marksistično teorijo o izumrtju države v socialistični deželi. Verjetno se je Dogo začel zanimati za Jugoslavijo prav zaradi njenega iskanja alternativne socialistične poti tako tisti brežnjevskega »realnega socializma« kot tisti »zgodovinskega dogovora« in »evrokomunizma« Enrica Berlinguerja. Jugoslovanski model je namreč že nekaj časa vzbujal zanimanje leve struje v Socialistični stranki Italije, v vrstah katere je v šestdesetih letih deloval tudi Negri, preden se je odločil za delovanje v zunajparlamentarnih Delavski sili (1967)^{vii} in Delavski avtonomiji (1973).

V Italiji so bili takrat mnogi, ne samo Marco Dogo, navdušeni nad jugoslovansko družbo in njenim sistemom samoupravljanja: naj spomnim, da je konec šestdesetih

¹ »Il mattino di Padova«, 6. 3. 2004.

² Mario Isnenghi, *Vite vissute e no. I luoghi della mia memoria*, Bologna, il Mulino, 2020.

let mlad ekonomist Carlo Boffito za založbo Einaudi uredil zanimivo antologijo jugoslovanskih ekonomistov,³ da je leta 1970 založba Longinesi izdala knjigo o jugoslovanskem disidentskem marksizmu⁴ in da je v sedemdesetih letih Stefano Bianchini začel objavljati svoje prve eseje o Jugoslaviji ter nato v začetku osemdesetih let na temo samoupravljanja izdal antologijo in monografiji.⁵ Samoupravljanje je zanimalo tudi Marca Doga, pri čemer je ocenjeval, da je nastalo predvsem iz potrebe jugoslovanskega vodstva, da se je v času spopada s stalinistično Sovjetsko zvezo legitimiralo kot revolucionarno.⁶ Presenetila ga je odločitev jugoslovanskega vodstva, da odpre meje za odhajanje svojih državljanov na delo v zahodno Evropo, kar je omogočila Kraigherjeva gospodarska reforma leta 1965,⁷ in z zanimanjem spremljal jugoslovanske teorije o ljudski obrambi.⁸ Predvsem pa je bil pozoren na nevarna znamenja, ki so se manifestirala v kosovskih vstajah v poznih šestdesetih in tistih hrvaških v zgodnjih sedemdesetih letih ter je zato raziskoval zlasti probleme Zveze komunistov Jugoslavije pri urejanju narodnostnega vprašanja.⁹

Zanimanje za narodnostno vprašanje ga je privedlo do raziskovanja tega, kako se je socializem v jugoslovanski federaciji uresničeval oziroma ni uresničeval. To je bil verjetno razlog, ki ga je, pravnika po izobrazbi, vodil k raziskovanju prvih pojavov socializma na Balkanu in s tem tudi do tega, da je pripravil prevod izbranih člankov in esejev srbskega protosocialista Svetozarja Markovića.¹⁰ Iz obširnega uvoda v tej antologiji razberemo, da je bila ta raziskava že narejena po pravilih zgodovinopisja. V njem Dogo polemizira z »zahodnjaško marksistično pravovernostjo, ki ni bila sposobna dojeti narodnostne razsežnosti vprašanj srbske stvarnosti iz začetka dvajsetega stoletja«. Menil je, da Markovićeve vloge ne moremo omejiti zgolj na vlogo velikodušnega razsvetljenskega utopista, kot je to shematično naredil Plehanov s Černiševskim,¹¹ ampak da je treba raziskati izvor modernizacijskih procesov v zaostalih državah v 20. stoletju,¹² torej, na kakšen način se je na Balkanu izrazil kapitalizem, izgradnjo birokratskih aparatov države in njihov odnos s podeželjem. Pri tem je izpostavil odnos, ki je tudi v kritiki marksistične ortodoksniosti povezoval Markovića s Černiševskim¹³

³ *Socialismo e mercato*, ur. Carlo Boffito, Torino, Einaudi, 1968.

⁴ *La rivolta di »Praxis«*, ur. Giovanni Ruggeri, Milano, Longanesi, 1970.

⁵ *L'autogestione jugoslava*, ur. Stefano Bianchini, Milano, Franco Angeli, 1982; Stefano Bianchini, *Nazionalismo croato e autogestione*, Milano, La Pietra, 1983; ID, *La diversità socialista in Jugoslavia*, Trieste, Stampa triestina, 1984.

⁶ Marco Dogo, »Alle origini dell'autogestione: la formazione di una nuova legittimità rivoluzionaria«, *Qualestoria*, 1980, št. 1, 13–17.

⁷ Marco Dogo, »Jugoslavia, un paese di emigrazione«, v: Alessandro Serafini (ur.), *L'operaio multinazionale in Europa*, Milano, Feltrinelli, 1977, 149–180.

⁸ Marco Dogo, »Difesa totale, strategia di pace. Teorie militari jugoslave«, *Qualestoria*, 1978, št. 3, 39–40.

⁹ Marco Dogo, »La Lega dei Comunisti della Jugoslavia e la questione nazionale«, *Critica marxista*, 1973, št. 5, 35–55.

¹⁰ Svetozar Marković, *Il socialismo nei Balcani. Scritti scelti*, ur. Marco Dogo, Rimini-Firenze, Guaraldi ed., 1975.

¹¹ Prav tam, 8.

¹² Prav tam, 9.

¹³ Prav tam, 35–36.

in se pri tem oprl na obširno zgodovinopisje o populizmu, od Franca Venturija do Vittoria Strade, od Andrzeja Walickega do Davida Mitranya. Pri preučevanju Markovičevega kratkega življenja je Dogo posebno pozornost namenil njegovim predlogom za balkansko federalizacijo, v katerih Marković načelo narodnosti pušča na stranskem tiru: »... predlog federacije za Srbe in druge balkanske narode, ki naj bi se uresničila v namernem samouničenju narodnostnih identitet: zasnova federalne skupnosti, ki ne bi temeljila na načelu narodnosti, ampak na načelu osebne svobode in enakosti v delu, v kateri bi skupno razreševali družbene probleme vanjo vključenih narodov«. ¹⁴

Dogo je ocenjeval, da je Markovičevo neobčutljivost za narodnostno problematiko posvojila srbska socialdemokracija in preko nje jugoslovanski komunisti. ¹⁵ V sedemdesetih letih je posebno pozornost namenil preučevanju ruskega populizma in njegovi balkanski različici v 19. stoletju. To raziskovanje je bilo predvsem politološko in pozorno do sodobnosti. V tem v levičarskih padovanskih akademskih krogih ni bil izjema. Filozof Enrico Berti se je spominjal: »Levičarski profesorji so predavali zlasti o Marxu, frankfurtski šoli marksizma in o sodobnem marksizmu v vseh njegovih oblikah.« ¹⁶

Komisija, ki je septembra 1977 Marca Doga izbrala za mesto rednega asistenta na katedri za zgodovino političnih doktrin, je v sklepu podčrtala »redko poznavanje več vidikov marksistične tradicije v slovanski kulturi, ki jo zaradi svojega dobrega znanja srbohrvaškega jezika lahko neposredno preučuje.« ¹⁷

Negri in njegovi sodelavci so na predavanjih in seminarjih, ki so jih imeli na fakulteti za politične vede, posebno pozornost namenili Marxu in sodobnosti ter njenemu spreminjanju. ¹⁸ Želja po prevratništvu, ki je prevladovala v Delavski avtonomiji, ki jo je vodil Toni Negri in od katere se je že oddaljil mladi Massimo Cacciari ^{viii} (samo dve leti starejši od Marca Doga), se je kazala ne le v elaboraciji teorij o oboroženi partiji, ¹⁹ ampak tudi v zastraševalnem nasilju do profesorjev in študentov Univerze v Padovi, ²⁰ ki so nasprotovali ali niso soglašali z idejo »takojšnje in upravičene« revolucije proti »državi, ki je v lasti multinacionalk«. V tem ozračju naraščajočega nasilja, ki se po aretaciji Tonija Negrija in njegovih sodelavcev, ki jo je 7. aprila 1979 odredil javni tožilec Pietro Calogero in s katerimi so obglavili Delavsko avtonomijo, ni takoj umirilo, se je Marco Dogo odločil, da zapusti Padovo in se poteguje za mesto predavatelja zgodovine vzhodne Evrope na Filozofski fakulteti Univerze v Trstu. Sklep o sprejetju na delo je dobil tri tedne po dogodkih 7. aprila. ²¹ Tako kot drugi profesorji, na primer Ennio Di Nolfo, zgodovinar mednarodnih odnosov na isti fakulteti, se je tudi Marco Dogo umaknil iz

¹⁴ Prav tam, 16.

¹⁵ Prav tam, 16.

¹⁶ Enrico Berti, »La filosofia a Padova«, v: *Le città filosofiche. Per una geografia della cultura filosofica italiana del Novecento*, ur. Pietro Rossi in Carlo Augusto Viano, Bologna, il Mulino, 2004, 156.

¹⁷ Arhiv Univerze v Padovi, Serija Zaposleni asistenti, fasc. Dogo dr. Marco, 260/2.

¹⁸ Berti, »La filosofia a Padova«.

¹⁹ Angelo Ventura, *Per una storia del partito armato*, Roma, Donzelli, 58–67.

²⁰ Berti, »La filosofia a Padova«, 157.

²¹ Arhiv Univerze v Padovi, Serija Zaposleni asistenti, fasc. Dogo dr. Marco, 260/2.

ozračja nasilja, ki je privedlo celo do tega, da je bil predstojnik katedre za sodobno zgodovino Angelo Ventura 26. septembra 1979 žrtev atentata dveh najetih morilcev Komunistične bojne fronte (Fronte comunista combattente). Ranjen v stopalo se je rešil tako, da je tudi sam streljal na napadalce.²² A takrat je Dogo kot docent v Trstu že začel predavati zgodovino vzhodne Evrope. Septembra 1985 je bil na tej fakulteti izvoljen v naziv izrednega profesorja in oktobra 2002 v naziv rednega profesorja.

Dogo je pisal o neobčutljivosti za narodnostno vprašanje v jugoslovanskem socializmu, ki je segalo vse od Markovića do Zveze komunistov Jugoslavije pred sprejemom zadnje zvezne ustave (1974). Ta ustava je bila zelo obširna in z njo naj bi uskladili zahteve posameznih republik in centralizem, socialistično in tržno načrtovanje, samoupravljanje in politično vodenje. V naslednjih letih in zlasti po Titovi smrti leta 1980, ki je bila prelomnica v krizi, ki je prizadela Jugoslavijo, je Marco Dogo svojo pozornost postopoma preusmeril na izgradnjo balkanskih narodov, ki je bila tesno povezana z izgradnjo države in procesi modernizacije. Po preselitvi v Trst in tudi zahvaljujoč sodelovanju z Jožetom Pirjevcem, s katerim je uredil knjigo o Vuku Stefanoviću Karadžiću, se je Dogo dokončno preoblikoval v zgodovinarja.²³ Narodna vprašanja na Balkanu je najprej preučeval na osnovi italijanskih virov in publicistike, zgodovinske literature balkanskih držav in objav mednarodnega, zlasti anglosaškega zgodovinopisja. Pri tem je bil še posebej pozoren do *vexata quaestio* obstoja makedonskega naroda.²⁴ A se je teme loteval na nov, drugačen način. Da bi to novost razumeli, moramo stopiti korak nazaj in videti, kako se je tradicionalno italijansko zgodovinopisje po eni strani ukvarjalo s temo naroda in nacionalizmov, po drugi pa z razmerjem med italijanskim risorgimentom (preporodom) in oblikovanjem nacionalnih držav na Balkanu, ki je včasih v imenu spominjalo na italijansko izkušnjo (preporod, Vžraždane).

Še vedno je bilo dominantno romantično herderjansko pojmovanje naroda kot trajne danosti in neposredno iz nje je izhajalo pojmovanje risorgimenta – ponovnega razcveta (renesanse) – prebujanja naroda. Če želim biti v celoti dosleden, moram poudariti, da idejo o kontinuiteti obstoja naroda najdemo tudi v pobudi založbe Einaudi, ki je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tako uglednima učenjakoma, kot sta Ruggero Romano in Corrado Vivanti, zaupala pisanje zgodovine Italije v času od padca rimskega imperija do današnjih dni. Ni samo to, da univerzitetne katedre, revije in inštituti nosijo naziv »Risorgimento« (in še danes obstajajo) in s tem pričajo o razširjenem prepričanju o kontinuiteti »ponovno prebujenega« naroda, ampak jo najdemo tudi v delih velikih učenjakov, kot sta Adolfo Omodeo in Alberto Maria Ghisalberti.

²² Carlo Fumian, »Gli anni dell'impunità«, v: Ventura, *Per una storia del partito armato*, 8–9.

²³ Marco Dogo, Jože Pirjavec (ur.), *Vuk Stefanović Karadžić, la Serbia e l'Europa*, Trieste, Ed. stampa triestina, 1990.

²⁴ Marco Dogo, *La dinamite e la mezzaluna. La questione macedone nella pubblicistica italiana 1903-1908*, Udine, Del Bianco, 1983; isti, »Risveglio nazionale e questione della lingua nei Balcani. La generazione tormentata dei separatisti macedoni«, *Quaderni giuliani di storia*, 1984, št. 1, 83–94; isti, *Lingua e nazionalità in Macedonia. Vicende e pensieri di profeti disarmati*, Milano, Jaca Book, 1985.

Neizogibno je treba postaviti vzporednico med nastankom italijanske (in nemške) nacionalne države ter balkanskih nacionalnih držav. Tudi pri njih je šlo za »prebujenje« grškega, srbskega, hrvaškega, romunskega in bolgarskega naroda, in to je med drugim ugotavljalo tudi zgodovinopisje teh držav. Mar ni bil eden velikih podpornikov ideje o večnosti narodov, še zlasti romunskega, veliki zgodovinar Nicolae Jorga? Med vplivnimi interpreti te teorije je tudi Angelo Tamborra, ki se je v Italiji uveljavil kot eden od očetov vzhodnoevropske zgodovine, in to v svojih številnih študijah o odnosih med italijanskim preporodom in srednjo ter jugovzhodno Evropo v devetnajstem stoletju, naprej tistimi o Cavourjevem diplomatskem delovanju na Balkanu²⁵ in o odnosih med Garibaldijem in evropskimi prevratniškimi gibanji.²⁶ Tem so sledile številne druge,²⁷ ki jih je potem združil v obširni sintezi o zgodovini srednjevzhodne Evrope v obdobju med devetnajstim in dvajsetim stoletjem.²⁸ Po njegovih stopinjah so šli mnogi drugi. Naj samo spomnim, da so med mojimi prvimi raziskavami tiste o odnosu Garibaldija in nato italijanske levice do nacionalnih gibanj in vstaj na območju Balkana.²⁹ Med njimi je tudi Francesco Guida s svojimi odličnimi razpravami in bogatimi biografijami.³⁰ Tudi Jože Pirjevec, ki je kasneje svojo pozornost posvetil jugoslovanski zgodovini v dvajsetem stoletju, je najprej napisal monografijo, posvečeno Niccolu Tommaseou, osebnosti, ki je bila most med italijanskim risorgimentom in nacionalnimi vrenji v devetnajstem stoletju na Balkanu.³¹

Nezadovoljen z romantično herderjansko koncepcijo naroda in tezami o njegovem »prebujenju«, ki še vedno v veliki meri prevladuje v vzhodnoevropskem in deloma tudi italijanskem zgodovinopisju, pa Dogo tem teorijam nasproti ni postavil »mehanske in monokavzalne razlage marksističnega izvora«, po katerih naj bi bil nacionalizem »popolnoma nov proizvod kapitalizma, uporabljen za interese novo nastajajoče buržoazije«. ³² Sodil je namreč, »da ima lahko koncept prebujenja nekaj, čeprav omejene hevristične učinkovitosti«, a le tam, kjer »prebujenje« razumemo kot

²⁵ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, ILTE, 1958.

²⁶ Angelo Tamborra, *Garibaldi e l'Europa*, Salerno, Jovane, 1961.

²⁷ Angelo Tamborra, »Panslavismo e solidarietà slava«, v: *Questioni di storia contemporanea*, Milano, Marzorati, 1955, 1777–1872; isti, *Imbro I. Tkalac e l'Italia*, Roma, Istituto per la storia del Risorgimento, 1966.; isti, *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa orientale*, Roma, Edizioni Cinque lune, 1963.

²⁸ Angelo Tamborra, »L'Europa centro-orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)«, v: *Storia universale Vallardi*, ur. Ernesto Pontieri, Napoli, Vallardi, 1969.

²⁹ Armando Pitassio, »Il movimento risorgimentale bulgaro e Garibaldi«, *Materiali di storia*, Università degli Studi di Perugia, 1983, št. 8, 31–44; isti, »L'estrema sinistra e il movimento garibaldino di fronte alla crisi d'Oriente del 1875–1878«, *Europa Orientalis*, 1983, št. 2, 107–121; isti, »Garibaldi e l'Europa danubiano-balcanica. Mito e realtà«, v: *Garibaldi e il socialismo*, Bari, Laterza, 1984, 259–278.

³⁰ Naj med pomembnimi objavami omenim samo: Francesco Guida, »Problemi del risveglio delle nazionalità nel periodo napoleonico«, v *Il risveglio delle nazionalità nel periodo napoleonico*, ur. Carlo Francovich, Pisa, Giardini, 1982; ID, »Ricciotti Garibaldi e il movimento nazionale albanese«, *Archivio storico italiano*, 339 (1981), 97–138; isti, *L'Italia e il Risorgimento balcanico*, Marco Antonio Canini, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1984; isti, *Michelangelo Pinto. Un letterato e patriota romano tra Italia e Russia*, Roma, Archivio Guido Izzi, 1998.

³¹ Jože Pirjevec, *Niccolò Tommaseo tra Italia e Slavia*, Venezia, Marsilio, 1977.

³² Marco Dogo, *Lingua e nazionalità in Macedonia*, 8.

fenomen, »pri katerem stara etnografska gradiva prevzamejo nove funkcije in pomene v življenju ljudstva, kar prinaša prednost njihovi integraciji in modernizaciji«. ³³ A v tem pojmovanju »prebujenja« je bilo le malo tistega, kar razumemo kot prebujenje v romantičnem smislu, medtem ko se je uveljavila ideja o narodu v skladu s shemo, ki jo je pred časom predlagal Miroslav Hroch. ³⁴ V tej izgradnji naroda je Dogo puščal prostor predhodnim etničnim kulturam. Kasneje je zapisal, da narod ni bil izumljen iz nič: »Niti najbolj zagrizen nasprotnik romantičnih koncepcij ne bi mogel trditi, da so bile sodobne balkanske nacionalne identitete vrisane na tabulo raso, da so njihovi promotorji (ljudje, institucije) delovali kot demiurgi pri elaboraciji mitov, reguliranju jezika, pri pridobivanju politične lojalnosti novih državljanov«. ³⁵

Ko se je ukvarjal s problemom Makedonije in pripetljaji Krsta Misirkova, ³⁶ je Dogo posebno pozornost namenil jezikovni kodifikaciji kot temeljnem elementu za izgradnjo naroda. Pri tem pa ni slepo posnemal tez Ernesta Gellnerja, ³⁷ kar je razvidno tudi iz njegove razprave na konferenci v Beogradu leta 1995, kjer je ugotavljal, kako je Srbija legitimirala svojo ekspanzijo na škodo Osmanskega cesarstva »in na osnovi definicije lastnega narodnostnega obstoja, osredotočeni na opcijo samoopredelitve naroda na etnično-jezikovni osnovi, ki je do neke mere dopolnjena z zgodovinskim kriterijem. Vendar je verska opcija ostala trajna skušnjava za srbske nacionalne načrte«. ³⁸ Ter kako »bo koncept državljanstva, vezanega na zemljo in vero, v srbski politično-pravni izkušnji dejansko prevladoval še generacije«. ³⁹

Na pomen verskega momenta pri izgradnji narodnostne identitete na Balkanu je opozoril tudi kasneje, ko je poudaril, kako pomembno je bilo »pridobiti politično lojalnost balkanskih muslimanov v obdobju pred padcem Otomanskega cesarstva in tudi po njem«. ⁴⁰

V drugi polovici osemdesetih let je Doga presenetil razcvet historiografskega etnocentrizma v Jugoslaviji in še posebej v Srbiji po objavi znamenitega Memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti. Poskušal je najti razlago za »spektakularizacijo zgodovine, ki je jugoslovansko družbo spremenila v potrošniško blago, in za historiografski etnocentrizem«, ter v tem videl vzroke za globoko krizo, ki je zajela državo: »Ko načrtovanost zbledi in »temeljni miti« zaškrbijo, gotovost in udobje ponudita psevdo-nove reprezentacije preteklosti ... že pred časom diskreditirane v korist sedanjosti (po 1945)«. ⁴¹

³³ Prav tam.

³⁴ Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas: eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha, Univ. Karlova, T. Wýchodoces Tisk, Havlickuv Brod, 1968.

³⁵ Marco Dogo, *Storie balcaniche*, Gorizia, Libreria Editrice goriziana, 1999, 12.

³⁶ Marco Dogo, »Risveglio nazionale e questione della lingua«; isti, »Lingua e nazionalità nei Balcani: il caso di una grammatica fantasma«, *Quaderni giuliani di storia*, 1987, št. 2, 255–266.

³⁷ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell Univ. Press, 1983.

³⁸ Iz besedila razprave, ki je bila nato objavljena v Dogo, *Storie balcaniche*, 164.

³⁹ Prav tam, 163.

⁴⁰ Marco Dogo, »Introduction. Historians, nation-building, perceptions«, v: Stefano Bianchini, Marco Dogo (ur.), *The Balkans. National Identities in a Historical Perspective*, Ravenna, Longo ed., 1998, 27.

⁴¹ Marco Dogo, »Divisi dalla storia. A Belgrado la storiografia rilancia i nazionalismi«, *il manifesto*, 6. 3. 1987.

Ena od teh psevdoreprezentacij, ki jih je spodbudil srbski historiografski etnocentrizem, je tista o dvestoletnem genocidu, ki naj bi ga nad Srbi izvajali Albanci. Dogo je po letih raziskav na temo Kosova, ki jih je nato objavil leta 1992 v monografiji o odnosih med Albanci in Srbi, dal odgovor na ta historiografski etnocentrizem.⁴² Knjiga je izšla že po izbruhu »jugoslovanskih vojn« in jo je realistično sklenil: »Če se nobena stran ne odloči govoriti v splošno univerzalnem jeziku ... ostane le upanje, da se bo srbsko politično in intelektualno vodstvo nekega dne vprašalo, ali je Kosovo res vredno vse višje cene, ki jo zanj plačujejo oboji, Albanci in Srbi; in da je v dejanju realizma – ne pravičnosti, ne sprave, ampak skrajnega realizma – pripravljeno svojo javnost pripeljati do tega, da sprejme tisti epohalni popravek svoje usmeritve, torej prepustiti Kosovo njegovi usodi, samo-amputacijo, ki bi jo popravili z manjšimi teritorialnimi prilagoditvami in integrirali z izmenjavo prebivalstva ... in da spomenike srbske kulture na »tujem« ozemlju prepusti zaščiti Unesca.«⁴³

Tu ne bom obravnaval problema, kako je nato samo-amputacija postala amputacija in kako se še danes razpravlja o vseh drugih Dogovih upanjih. Prav pa je, da poudarim pozitivno vrednost, ki jo je Dogo pripisoval monoetnični državi tam, kjer drugačne rešitve niso izvedljive. Temu prepričanju je ostal zvest tudi v naslednjih letih. Na predvečer Natovega posredovanja v Srbiji, za katerega je menil, da je imelo skrite namene (odstranitev Miloševića ali celo nadzor Nata nad evropskim dogajanjem), je ponovil potrebo po sporazumni ločitvi Kosova od Srbije, »ker Srbija preprosto ne more ‚držati‘ Kosova, saj je to s svojo narodnostno strukturo zanj že izgubljeno. Ni več vprašanje, ali bo Kosovo postalo neodvisno, ampak kako in v katerih mejah; in obe vprašanji se razrešita v kako, kar je precej zapleten ‚kako‘ ... [ker mednarodna diplomacija zavrača spremembe meja] Na Kosovu je delitev koristna in možna: demoniziranje v imenu malo verjetnih modelov večetnične državnosti pomeni le, da se ne prevzema odgovornosti za njegovo ureditev.«⁴⁴

V uvodu k razpravam iz devetdesetih let pa je zapisal: »To, da je monoetnična demokracija nekakšna nujna predpriprava demokracije tout court, je edini konstruktiven pomen, ki ga lahko pripišemo tej najnovejši fazi procesa politične fragmentacije, ki se je na Balkanu začela pred dvema stoletjema ... Ali je vzrok temu, da je danes Slovenija pred tem, da bo vstopila v Evropsko unijo, njena ‚etno-jezikovna strnjjenost‘, kar velja tudi za Grčijo, edino balkansko državo, ki je že del Evropske unije?«⁴⁵

Čeprav je ta narodnostna homogenost morda zaželeno tam, kjer se izkaže, da večetnični državni modeli težko preživijo, je bil Marco Dogo prepričan, da je ni mogoče doseči z izmenjavo prebivalstva v obdobju miru, ker »v miru nihče nima moči, daljnovidnosti, niti cinizma, potrebnega za takšne operacije. Človeške in materialne žrtve se primerjajo s sedanostjo in se zato zdijo nevzdržne: a se kot neznosne kažejo danes, kot nepomembne pa se bodo pokazale kasneje, vendar šele

⁴² Marco Dogo, *Kosovo. Albanesi e Serbi. Le radici del conflitto*, Lungro di Cosenza, Marco ed., 1992.

⁴³ Prav tam, 349.

⁴⁴ Marco Dogo, »Il Kosovo e la questione serba«, v: *Guida all'Europa centrale orientale e balcanica*, ur. Stefano Bianchini in Marta Dassù, Bologna, il Mulino, 1999, 40.

⁴⁵ Marco Dogo, *Storie balcaniche*, 15

po katastrofi,« je zapisal aprila 1999 v opombi k članku, v katerem se je v veliki meri osredotočal na izmenjavo grško-turškega prebivalstva v dvajsetih letih 20. stoletja, vendar z mislijo na takratno aktualno dogajanje na Kosovu.⁴⁶

V Dogovem zgodovinopisnem ustvarjanju in še posebej v njegovem pristopu k narodnostnemu vprašanju na Balkanu je bila pomembna prelomnica obdobje jugoslovanskih vojn. Ta je bila povezana z bosansko tragedijo, s srbskim pritiskom na Albance na Kosovu, z notranjim konfliktom v Makedoniji med slovansko-makedonsko večino in močno muslimansko-albansko manjšino, pa tudi s kampanjo Bolgarije proti turški manjšini in Pomakom, do katere je prišlo v zadnjih letih vladavine Todorja Živkova. K tej prelomnici so zagotovo prispevali tudi stiki s turškim zgodovinopisjem, ki so se okrepili po njegovem študijskem bivanju v Carigradu leta 1992.

Na posvetovanju, ki ga je leta 1994 organizirala Srbska akademija znanosti in umetnosti na temo »Bosna in Hercegovina od srednjega veka do danes«, je Dogo opozoril na študije Kemala Karpata o postopnem izginotju Turkov in muslimanov iz balkanskih držav, ki so nastale z razpadom Otomanskega cesarstva. Opomnil je, da je »etnično čiščenje«, ki je med vojno v Bosni pretresalo zahodno javno mnenje, že dolgotrajno dejstvo, ker »začetek tega procesa lahko postavimo na leto 1833, ko so bili lokalni muslimani izgnani iz šestih nahij, priključenih h kneževini Srbiji, ne da bi se sultan odzval, še več, izgon je celo odobril.«⁴⁷

V naslednjih letih je bila ena od osrednjih tem Dogovega raziskovanja neposreden in posreden izgon Turkov in Muslimanov z Balkana. Pisal je o »sto šestdesetletni vojni«, a je kasneje to obdobje moral nekoliko podaljšati, da je vanj lahko vključil poboje turškega prebivalstva, ki so jih izvajali grški izgredniki že v dvajsetih letih 19. stoletja.⁴⁸

Zaradi pobojev, izgonov, spodbujenih in spontanah emigracij turškega in muslimanskega prebivalstva, ki so zaznamovali nastanek in obstoj balkanskih držav, Dogo ni mogel sprejeti tistega, kar je dolgo veljalo za naravno, to je obnovitev izgradnje balkanskih nacionalnih držav v generični strugi preporodov. Pravzaprav je leta 1995 podpiral »istovetenje med nacionalno svobodo in izgonom Otomanov. Zelo očitno zaključek, bodo rekli nekateri. Manj očitno za tiste, ki so morali tako kot avtor in mnogi drugi v Italiji prodirati v balkansko zgodovino skozi kopico ‚staromodnega‘ zgodovinopisja, ki je slavilo analogijo nacionalnih balkanskih dogodkov z italijanskim modelom preporoda. A je razlika jasna in globoka: v balkanskih dogodkih ima osvoboditev izpod ‚tujega jarma‘ demografski vidik, ki ga v italijanski zgodovinski izkušnji sploh ni.«⁴⁹

⁴⁶ Marco Dogo, »Cristiani, musulmani e Stato-nazione nei Balcani«, *Il ponte*, maj 1999, 98–99.

⁴⁷ Marco Dogo, »Annotazioni sul retaggio ottomano e le migrazioni dei musulmani balcanici« (1994), vključeno v *Storie balcaniche*, 113.

⁴⁸ Marco Dogo, »La guerra dei centosessant'anni, ovvero lo sfratto dei Musulmani dai Balcani«, v: *Nazione e nazionalismi nell'Europa sudorientale*, »Europa Europe«, 1995, 1.

⁴⁹ Marco Dogo, »Gli stati-nazione balcanici e la questione dei musulmani«, prispevek v delovni skupini »Europe and the Balkans – International Network« 1995–1996, nato objavljen v Bianchini, Dogo (ur.), *The Balkans: National Identities*. Tu je objavljen prevod iz italijanske objave v *Storie balcaniche*, 43.

Dve leti kasneje je na kritične pripombe bolgarskega zgodovinarja Milča Laikova odgovoril: »modernej balkanski narodi so se oblikovali v procesu razgradnje političnega sistema, imperialne družbene in kulturne dediščine, v katerem je bil v celoti v ospredju ‚populacijski‘ aspekt, ki ga moderna Zahodna Evropa ne pozna. Zaradi te specifičnosti jugovzhodne Evrope (ki je ne najdemo v sodobnem procesu nacionalnega združevanja Italijanov in Nemcev) ni bila mogoča narodnostna integracija delov prebivalstva, ki so se zaradi svoje verske pripadnosti poistovetili s starim režimom. Tudi ti ‚tuji sektorji‘ bi se sicer lahko kot državljani prilagodili novemu režimu, a so se v njem le težko prepoznali.«⁵⁰

Menil je, da se vsega tega ne more zvesti »na dihotomne tipizacije, kot je tista o ‚državljanstvu‘ in emancipatornem nacionalizmu ali tista o ‚etničnem‘ in agresivnem nacionalizmu, ki morda dajejo odgovor na današnje etične spodbude, a pri tem ne upoštevajo zgodovinskih posebnosti.«⁵¹

Dogo je od sredine devetdesetih let preučeval oblikovanje balkanskih nacionalnih držav, od katerih je bila zadnja, če pri tem dokaj neprimerno razširimo pojem, kaj je Balkan, turška republika, in poskusil odgovoriti tudi na vprašanje, zakaj je ta proces privedel do drastičnega, če ne popolnega izginotja muslimanskega prebivalstva v evropskem delu imperija. Ob tem je zavračal razlikovanja med dobrimi in slabimi nacionalizmi, kot sta jih opredelila Hans Kohn v svojem delu *The idea of Nationalism*⁵² in Federico Chabod v predavanjih, ki so bila nato objavljena v knjigi *L'idea della nazione (1943–1944)*.⁵³

Dogo je izgon/emigracijo turškega in muslimanskega prebivalstva z Balkana povezal z različnimi motivi priselitve teh prebivalcev na to območje v času Osmanskega cesarstva. Cesarstvo je Balkan sicer osvojilo z orožjem, a je svojo oblast nato utrdilo z naselitvijo muslimanskega prebivalstva iz Srednje Azije in z množično spreobrnitvijo lokalnega prebivalstva v islam. Krščansko prebivalstvo je z njimi sicer sobivalo, a so jih hkrati občutili kot emanacijo osrednjih oblasti. Ko je slednja zašla v krizo in so se ji na obrobjih cesarstva začeli upirati, je to prizadelo turško in muslimansko prebivalstvo neposredno v fazi uporov in posredno v fazi izgradnje samostojnih državnih entitet ali tistih neodvisnih od oblasti sultana. Občutenje, da so tuji novim krščanskim oblastem in novi zakonodaji ter da so zvesti sultanovi oblasti, jih je privedlo do tega, da so tudi prostovoljno zapustili ozemlja, ki so jih zdaj upravljali neverniki. Najprej so se zatekli na območja, ki so bila neposredno v posesti sultana in nato v Turško republiko, ki je bila dejanska dedinja prejšnje države in ki je kljub sekularizmu islamu zagotavljala privilegiran položaj. Ali kot je zapisal Dogo: »Če je bila demografija sestavni del otomanske vladavine, je bila demografska komponenta neizogibna tudi pri spremembi oblasti.«⁵⁴

⁵⁰ Dogov odgovor Lallovu je bil prvič objavljen v *Godišnjak za društveno istoriju – Annual of Social History* IV, 1997, št. 1, 1997, in nato v italijanščini v *Storie balcaniche*, 54–55. Tu je objavljen prevod italijanske objave.

⁵¹ Prav tam, 54.

⁵² Hans Kohn, *The idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, 1944.

⁵³ Federico Chabod, *L'idea di nazione*, Bari, Laterza, 1961.

⁵⁴ Dogo, *Gli stati nazione balcanici e la questione dei musulmani balcanici*, 44.

Interes za migracije turškega in muslimanskega prebivalstva na Balkanu je Doga privedel do tega, da je preučeval in med seboj primerjal tudi druge prisilne ali prostovoljne migracije v času med devetnajstim in dvajsetim stoletjem v srednji in jugovzhodni Evropi. V devetdesetih letih je razpad jugoslovanske socialistične federacije v Italiji obudil razpravo o dogajanjih na italijanski vzhodni meji ob koncu druge svetovne vojne in o vprašanju italijanskega eksodusa iz Istre ter Dalmacije. Vse več je bilo govoric o tem, da je treba ponovno odpreti vprašanje meje, ki so jo Italiji določili mirovna pogodba iz leta 1947, spomenica o soglasju iz leta 1954 in Osimskimi sporazumi leta 1975. Vrstili so se predlogi za uradno komemoracijo žrtev (seveda italijanskih), ki so leta 2004 pripeljali do sprejetja posebnega zakona o »dnevu spomina«. V tem kontekstu sta Združenje istrskih, reških in dalmatinskih ezulov v Trstu in Inštitut za istrsko kulturo med drugimi tudi Marca Doga pozvala k organizaciji konference o demografski preobrazbi Istre, Reke in Dalmacije po letu 1945, ki naj bi potekala v okviru mednarodnega srečanja istrskih, reških in dalmatinskih ezulov. Dogo prošnji ni ugodil, ampak je septembra 1997 skupaj z Marino Cattaruzza in Raulom Pupom organiziral mednarodno konferenco o prisilnem razseljevanju prebivalstva v evropskem dvajsetem stoletju. Na tej konferenci se je tragedija istrskega, reškega in dalmatinskega italijanskega prebivalstva umestila v vzhodnoevropsko in sredozemsko dramo afirmacije nacionalne države: turško in muslimansko izseljevanje z Balkana, izmenjava grško-turškega prebivalstva po dokončnem propadu *megali idee* v dvajsetih letih 20. stoletja, biblični eksodus Nemcev z Baltika, iz Poljske, Češkoslovaške, Vojvodine in Slovenije po drugi svetovni vojni ter sporazumi med poljsko in sovjetsko komunistično državo v korist etnične homogenosti Poljske, Ukrajine, Belorusije in baltskih republik. Na tej konferenci, razprave katere so bile objavljene nekaj let kasneje⁵⁵ in na kateri so poleg Italijanov sodelovali tudi Nemci, Poljaki, Slovenci, Grki in Turki, je bil v bistvu ovržen tradicionalni italijanski pristop k sodobni zgodovini jugovzhodne Evrope. Italijansko zgodovinsko dogajanje je bilo le delček – in niti ne posebej relevanten – mozaika dogajanja, ki je preplavilo jugovzhodno in vzhodno Evropo.

Pri raziskovanju tega, na kakšen način so nastale balkanske nacionalne države in kakšno vlogo je pri tem imel občutek narodnostne pripadnosti, je Dogo prišel do inovativnih zaključkov. Menil je, da je bilo območje Otomanskega imperija od osemnajstega stoletja naprej v bistvu razdrobljeno ne le z etnično-demografskega vidika, ampak, kot so menili tudi nekateri strokovnjaki za ta vprašanja,⁵⁶ na upravni ravni. Na gospodarski ravni pa je bilo to območje brez infrastrukture in daleč od tega, da bi bilo enoten trg. Imperij, ki je dejansko že *razpadal* in je bil prepreden s centrifugalnimi silami, je bil nato reorganiziran v obliki nacionalnih držav, ki so »znatraj sebe poenotile trge in sprožile procese učinkovite integracije«.⁵⁷ Balkanske

⁵⁵ *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazioni nel Novecento*, ur. Marina Cattaruzza, Marco Doga, Raulo Pupo, Quaderni di Clio, Edizioni Scientifiche Italiane, 2000.

⁵⁶ Gilles Veinstein, »Le province balcaniche (1606–1774)«, v: *Storia dell'Impero ottomano*, ur. Robert Mantran, Lecce, Argo, izd. 1999 [1. izd. 1989], 362–367.

⁵⁷ »Questioni balcaniche e questione serba: domande a Marco Doga«, ur. Guido Franzinetti, Intervju v *I viaggi di Erodoto*, 1999, št. 38/39.

nacionalne države »were not the cause but the effect of Ottoman political disorder. Much more than implementation of a plan aimed at establishing a new order, the national revolution can be seen as a defensive response to the threatening perturbation emanating from the braking-up of the old regime.«⁵⁸

Prav s to tezo je Dogo zadal nov udarec analogiji »balkanskega nacionalnega osamosvajanja« z »italijanskim modelom preporoda«, kot je to poudarjalo italijansko zgodovinopisje po letu 1870. Po koncu jugoslovanskih vojn je zapisal in pri tem vztrajal tudi nekaj let kasneje: »Izhodišče je ugotovitev, da v regiji nobena od držav, ki so se odcepile od ‚evropske Turčije‘, ni nastala kot rezultat uspešnega uporniškega gibanja. Vsak košček otomanskega ozemlja v Evropi je bil izgubljen bolj zaradi šibkosti in zmede vrhovnih oblasti imperija kot zaradi moči lokalnih uporov. Vse odcepitve od Otomanskega cesarstva v loku celega stoletja je omogočilo ali celo odločilo posredovanje ene ali več evropskih sil.«⁵⁹

Dogo je podpiral to interpretacijo oblikovanja balkanskih nacionalnih držav v času, ko še niso bili opuščeni instrumentariji psevdozgodovinskih argumentov, simbolnih podob in zastav, ki so zaznamovali razpad jugoslovanske socialistične federacije, konec komunističnih režimov in ponovno odkritje obrambe svetih meja na Balkanu.

Soočen z vulgato »otomanskega jarma«, za katero je menil, da je na znanstveni ravni neprimerna in rezultat propagande, ki so jo pred svojim koncem širili komunistični režimi v iskanju nove legitimnosti na nacionalistični osnovi,⁶⁰ in soočen s praznovanjem vstaj v imenu naroda, si je Dogo postavil vprašanje, koliko je bilo tistih, ki bodisi z izključevanjem ali namenoma v svojem delovanju ali v svoji pasivnosti niso imeli opravka z nation-buildingom. Pri tem je ugotavljal, da je bila skupina, ki je vodila srbski upor, prisiljena prijeti za orožje samo zato, ker se je končal *pax ottomana*, ki ji je v zameno za podrejenost zagotavljal zaščito, in da so, ko so prijeti za orožje, to storili v imenu sultana. Glede grškega upora je poudarjal, da ta ni nastal kot načrt organizirane elite, temveč zaradi destabilizacije območja po pobudi paše iz Ioannine in preventivnimi poboji, ki jih je izvajalo muslimansko prebivalstvo nad grškimi kristjani. Tudi v bolgarskem primeru so bile grozote, ki so jih proti omejenim lokalnim uporom zagrešile čerkeške neregularne enote, tiste, ki so izzvale posredovanje velesil in privedle do avtonomne bolgarske kneževine. Tudi »nacionalist« Kemal, ko je pozval množice v upor, tega ni počel v imenu »naroda«, ampak v imenu sultana. Dogo je v zaključku zapisal: »In sum, a closer look at the underlying causes of the national revolutions in South-Eastern Europe does not reveal any particular preparation or determination, on the part of the élites emerging from the imperial disorder to subvert the old regime. Nor did the

⁵⁸ Marco Dogo, »Before and outside the nation« v: Marco Dogo, Guido Franzinetti (ur.), *Disrupting and Reshaping. Early Stages of Nation-building in the Balkans*, Ravenna, Longo editore, 2002, 16. Besedilo avtor navaja v angleščini, op. pr.

⁵⁹ Marco Dogo, »Genesi e primi sviluppi degli stati post-ottomani nei Balcani: fattori, repliche e variazioni«, v: *Schegge d'impero, pezzi d'Europa. Balcani e Turchia fra continuità e mutamento 1804-1923*, ur. Marco Dogo, Gorizia, Leg, 2006, 14.

⁶⁰ Dogo, *Introduction. Historians, nation-building, perceptions*, 22.

military conduct of the revolutions provide evidence of mass behaviour motivated by loyalty to an abstract, all-embracing new community.«⁶¹

Na upore je vsekakor vplival tudi Zahod. Dogo je vrsto raziskav posvetil dogajanju v tamkajšnjih diasporah, ki niso bile tako radodarne pri nujenju pomoči upornikom, kot bi v nacionalistični viziji lahko pričakovali.⁶² Prevladujoči motivi ljudi, da so se odločili za odselitev, so bili iskanje varnosti pred oblastjo države v razpadanju, njena nezmožnost izvajanja reformne politike. To je Dogo opisal v obsežnem članku o poskusih upravnega in fiskalnega prestrukturiranja Podonavskega gubernija (današnja severna Bolgarija) v šestdesetih letih 19. stoletja in težavah osrednje oblasti pri organizaciji obrambe obmejnih pokrajin, na primer v novopazarskem Sandžaku na prelomu 19. in 20. stoletja.⁶³

Pod varnostjo ne smemo razumeti le konca politično-vojaških nemirov, ki so na prelomu med 19. in 20. stoletjem zajeli cesarstvo, temveč tudi in predvsem zemljiško-lastninski režim in z njim povezan davek. To je Dogo ironično opredelil kot »zastarelo formulo«, šlo je za odstranitev produkcijskih odnosov, ki so bili ovira za produktivne sile. Toda vrzel, ki je nastala med krščanskimi množicami na Balkanu in cesarstvom, bi brez posredovanja zainteresiranih velikih sil le stežka privedla do pomembnih sprememb.

Dogo je ugotavljal, da so balkanske države, ki so nastale po razpadu osmanskega imperija, imele tri skupne značilnosti. Svojo legitimnost so utemeljile s tem, da so se oprle na etnos, trdile, da so suverenost podelile ljudstvu in napredek pojmovalle kot navezanost na Zahod.⁶⁴ A to je bil dolgotrajen proces ne samo za množice, ampak tudi za pobudnike odcepitve od imperija.

Prvi vladarji post imperialnih držav niso zagovarjali »etnične« legitimnosti in suverenosti ljudstva, ki sta jim bila tuja ali so celo nasprotovali ideji nacionalne države, od Miloša Obrenovića in srbskih oligarhov vsaj do leta 1860 pa vse do grških vladarjev, ki so sanjali o restavraciji imperija, da sploh ne omenjamo vladarjev nemškega porekla, vsiljenih Grčiji in Bolgariji, ki svojih ekspanzionističnih programov niso izvajali v imenu naroda. Očitno je, da je bila ideja nacionalne države tuja tudi nacionalistu Mustafi Kemalu, saj je na oblast prišel kot *gazi*, bojevnik za vero.

Zunaj procesa izgradnje države, temelječe na narodu, so dolgo časa bili ne le vladajoči sloji, ampak tudi etnične in verske manjšine, skupine, ki so bile neodzivne na znamenja, ki jih je vsilila nacionalna država, kot so jezikovno poenotenje, sedentarnost, poenotenje zakonov, lokalni klani, sekularni državi sovražna duhovščina.

Do klica naroda so bile ravnodušne predvsem kmečke množice, saj izgradnja narodnostne zavesti v prvih desetletjih nacionalnih držav ni potekala ne s politično angažiranostjo ne z izobraževanjem ne z vključevanjem v vojsko.⁶⁵ Zaradi tega je

⁶¹ Dogo, *Before and Outside the Nation*, 20–21.

⁶² Marco Dogo, *Profitto e devozione. La comunità serbo-illirica di Trieste 1748–1908*, Lavis, Lint, 2000, 25.

⁶³ Marco Dogo, »‘Tenere insieme l’Impero’. Declino ottomano e province di frontiera nei Balcani«, *Rivista storica italiana*, CXV, fasc. II, 2003.

⁶⁴ Dogo, *Before and Outside the Nation*, 15.

⁶⁵ Dogo, *Before and Outside the Nation*.

Dogo poudaril, da tudi za Balkan velja znana teza, ki jo je za francosko podeželje zagovarjal Eugen Weber.⁶⁶

Svoje zadnje raziskave je Marco Dogo posvetil opisu izgradnje nacionalnih držav in v njihovem okviru balkanskim narodom. Za muzej risorgimenta v Torinu (Museo Nazionale del Risorgimento Italiano di Torino) je zbiral gradivo o nastanku balkanskih nacionalnih držav, proučeval problematiko mest v jugovzhodni Evropi med 19. in 20. stoletjem in preučeval odnos med nacionalno državo in njenimi manjšinami. K zbiranju gradiva o oblikovanju balkanskih nacionalnih držav ga je spodbudil ravnatelj omenjenega torinskega muzeja Umberto Levra, ki je umrl nekaj mesecev za Marcom, in to v okviru splošne prenove muzeja ob 150. obletnici ustanovitve enotne italijanske države, prenove, ki naj bi italijanski risorgimento umestila v evropsko dogajanje.⁶⁷

Na razstavi za torinski muzej je Dogo želel izpostaviti elemente, ki so povezovali naracijo zgodovine Balkana z evropsko zgodovinsko naracijo med 19. in 20. stoletjem, in pa tiste, ki so se od nje razlikovali. Z dokumentacijo podob narodnostnih procesov na Balkanu je še enkrat potrdil,⁶⁸ da so bile na Balkanu pri oblikovanju posameznih državnosti odločilne od Carigrada bolj ali manj neodvisne upravne realnosti: »Z delovanjem podjetniških elit in s spletom ugodnih zunanjih okoliščin je bila dosežena neka oblika teritorialne samouprave za prebivalstvo, vezano na predmoderne lojalnosti, in za oblast, ki je šele odkrivala ‚ljudstvo‘ kot politično sredstvo: skratka nacionalna država brez naroda, ki ga je bilo treba šele zgraditi. Z vsemi distinkcijami, ki so del našega poklica, tu obstaja impresivna sorodnost z italijanskim primerom, kot je povzet v znani formuli ‚naredili smo Italijo, zdaj je treba narediti še Italijane‘: formula, vključena v konceptualizacijo, ki danes prevladuje med italijanskimi zgodovinarji, ki so že prepričani, da se je mit o risorgimentu rodil v enotni in neodvisni Italiji in je bil uporabljen pri izgradnji italijanske države (nation buildingu).«⁶⁹

Dogo torej procesov balkanskega prepioroda ni videl samo skozi optiko italijanskega, temveč je tudi v tem primeru perspektivo obrnil in je na italijanski risorgimento pogledal skozi optiko preobrazb, ki so se v devetnajstem stoletju zgodile na Balkanu in v zavedanju evolucije italijanskega zgodovinopisja o italijanskem risorgimentu, od Alberta Bantija⁷⁰ do Umberta Levra, ki je že leta kot vodja torinskega muzeja spodbujal preoblikovanje študij o tej problematiki.⁷¹

Gibalo procesa nacionalizacije, ki sovпада s procesom modernizacije in navezovanja na Zahod, so mesta, vlogi katerih je Dogo v sodelovanju z drugimi

⁶⁶ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: the Modernization of Rural France 1870–1914*, Stanford, Stanford California Press, 1976.

⁶⁷ Intervju s profesorjem Umbertom Levrom, 15. 10. 2012, youtube, youprovto.

⁶⁸ Dogo, *Disrupting and reshaping*.

⁶⁹ Marco Dogo, »Comparazioni e rappresentazioni. Risorgimento e ‚Risorgimenti‘ nel museo di Torino«, *Contemporanea*, X, 3, julij 2007, 500.

⁷⁰ Alberto Mario Banti, *L'onore della nazione. Identità sessuali e violenza nel nazionalismo europeo dal XVIII secolo alla Grande guerra*, Torino, Einaudi, 2005.

⁷¹ Umberto Levra, *Fare gli italiani. Memoria e celebrazione del Risorgimento*, Torino, Comitato dell'Istituto per lo studio del Risorgimento, 1992.

italijanskimi in evropskimi raziskovalci (tako balkanskimi kot drugimi) posvetil posebne raziskave. Menil je, da je bilo preučevanje razmerja med urbanim razvojem, »nacionalno svobodo« in modernizacijo na Balkanu zapostavljeno tako v zahodnem kot balkanskem zgodovinoписju. To je bilo po njegovem mnenju »verjetno zaradi vztrajanja romantičnih pogledov, bolj pozornih do identitetnih vprašanj ‚podeželskega naroda‘ kot do projektov evropeizirajočih se elit. Lokalno zgodovinoписje in publicistika so v veliki meri prispevali k tej podobi tako s konservativnega kot z demokratičnega vidika.«⁷²

Na eni strani konservativno nezaupanje v preoblikovanje navad pod vplivom Zahoda in varovanje preteklosti, ki so jo predstavljale navade kmečkega sveta, na drugi strani pa vsesplošna sovražnost do mesta, ki so ga razumeli kot izkoriščevalca dela kmečkih množic, oboje je prispevalo k temu, da ni bilo zanimanja za zgodovino mest. To velja tudi za t. i. komunistično zgodovinoписje, saj so mesta veljala za kraj, kjer so se jasno manifestirali klasicistični vidiki preobrazb, ki jih je povzročal domač in tuj kapitalizem. A vse to se zdi kot »epifenomen celotne družbene zgodovine, ki je imela srce na podeželju, pa tudi v podrejenosti imperialističnim državam.«⁷³

A je bil kljub temu prepričan: »V preobrazbi, ki jo je jugovzhodna evropska politična krajina doživela v devetnajstem stoletju, so bila mesta aktivni in pasivni protagonisti. Aktivni zato, ker se je v ‚preporodni‘ fazi prav v njihovem okolju, zahvaljujoč odnosu z zunanjim svetom, oblikovala večina modernizirajočih se elit, ki so se bile sposobne povezati z nezadovoljstvom podeželja ter začeti in dokončati proces ločitve od cesarstva. In aktivni zato, ker so se v fazi izgradnje države postavila kot fizični in kulturni model za celotno državo, pa tudi kot ‚naravni‘ zbiralec njenih virov. Pasivni protagonisti pa zato, ker so, da bi se predstavila kot fizični in kulturni model za preostalo državo, v veliki meri podvrgla vplivu zahodnoevropskega modela.«⁷⁴

To je bilo najbolj očitno v preobrazbah urbanističnega načrtovanja, arhitekture, življenjskih navad v glavnih mestih: ta so bila hkrati projekt, ki naj bi veljal za celotno državo, in izložba, v kateri so lahko premišljali in merili doseženi napredek. In ta napredek se je meril tudi s tem, kako se je odpravljala preteklost: tako, da je bilo zaželeno, da muslimani izginejo z ozemlja nacionalne države in da obenem iz glavnega mesta izginejo znamenja otomanske oblasti in navade otomanskega časa »v 37 letih varovanega kondominija otomanske trdnjave je razvoj Beograda vodil, a tudi oviral cilj, da bi se odrešili trdnjave in jo nato eliminirali.«⁷⁵

To oddaljevanje od preteklosti je bilo dolgo in boleče. V primeru Beograda, ki mu je Marco Dogo namenil osrednjo pozornost, sta finančna in kulturna šibkost

⁷² Marco Dogo, Armando Pitassio, »Introduzione« v: *Città dei Balcani, città d'Europa. Studi sullo sviluppo urbano delle capitali post-ottomane*, ur. Marco Dogo, Armando Pitassio, Lecce, Argo, 2008, 10.

⁷³ Prav tam, 10–11.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Marco Dogo, »L'imperfetta fondazione della moderna Belgrado. I vincoli della dipendenza«, v: *Città dei Balcani*, 155.

dolgo časa onemogočali izginotje znamenj otomanske preteklosti, ki so bila predmet prezira popotnikov z Zahoda.⁷⁶ Šlo je za prezir, ki ga je na splošno delila tudi majhna srbska elita,⁷⁷ ki je sprejela zahodne stereotipe o balkanskem svetu. To je Dogo ugotovil že sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja na mednarodni konferenci o »jeziku, etnosu, narodnosti: nacionalni stereotipi«, ki sta jo leta 1986 organizirala Oddelek za humanistične vede in Tržaški inštitut za slovansko filologijo Univerze v Trstu: »Tako imenovano ‚zahodno razsodišče‘ ... je v devetnajstem stoletju imelo odločilno vlogo, morda bolj, kot se je to kazalo v političnem dogajanju, pri usmerjanju oblikovanja balkanskih nacionalnih držav in vzpostavljanju stereotipov in avtostereotipov, pri čemer je glede na konjunkturo »spodobnosti« vsakemu od njih pripisovalo različne stopnje sprejemljivosti.«⁷⁸

Ko se je nacionalna država zgradila in poistovetila s svojo narodnostno komponento, se je pojavil problem odnosa med njo in različnimi narodnostnimi skupnostmi. Kot sem že omenil, je Dogo ta problem vedno poudarjal, tako takrat, ko je obravnaval vprašanje muslimanov, kot takrat, ko je pisal o odnosu med Srbi in Albanci. K temu vprašanju se je vrnil, ko se je ukvarjal z vprašanjem manjšin v Otomanskem cesarstvu,⁷⁹ in tudi, ko sta s Tullio Catalan obravnavala vprašanje judovske manjšine v nacionalnih državah jugovzhodne Evrope in zlasti v bolgarski državi⁸⁰ pred njenim padcem v monarhično diktaturo ter kasnejšim zavezništvom z nacistično Nemčijo. Dogo se v bistvu ni oddaljil od tega, kar je prej pisal o sožitju različnega prebivalstva znotraj ene državne stvarnosti. Tako je v primeru Otomanskega cesarstva zatrjeval, da bi pravoslavne krščanske, armenske krščanske in judovske manjšine lahko bile vir za preživetje cesarstva, če bi ta proces spremljali reformni procesi v smeri federalizacije. To se ni zgodilo in zadnji obupani poskus modernizacije, ki so ga promovirali Mladoturki, ko se je cesarstvo spremenilo v turško-muslimansko nacionalno državo, je bil za preostale krščanske manjšine nesprejemljiv, zato so nadaljevale z razgradnjo države.

Težave nacionalne države, da bi poleg večinskega sprejela še druge narode, je Dogo prikazal na primeru Bolgarije. Bolgarska država je kot versko manjšino priznavala judovsko skupnost, ki jo je pred razširjenim antisemitizmom med ljudmi tudi zaščitila. Obenem pa ni nikoli privolila v to, da bi judovsko manjšino priznala kot posebno narodno skupnost, kot se je pod vplivom cionističnega gibanja ta opredelila po prvi svetovni vojni. K izolaciji skupnosti je prispevala velika gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja, ko je hkrati prišlo do močnega ponovnega razmaha antisemitizma.

⁷⁶ Prav tam, 141.

⁷⁷ Prav tam, 152–154.

⁷⁸ Marco Dogo, »L'Occidente e la fissazione di alcuni stereotipi balcanici nell'Ottocento«, *Studi goriziani. Rivista della Biblioteca statale isontina di Gorizia*, januar-junij 1988, 44.

⁷⁹ Marco Dogo, »Le minoranze all'interno dell'Impero ottomano: risorsa o fattore disintegrativo?«, v: *Minoranze negli imperi. Popoli fra identità nazionale e ideologia imperiale*, ur. Brigitte Mazohl, Paolo Pombeni, Bologna, il Mulino, 2012.

⁸⁰ Marco Dogo, »Loyalty Sorely tried: the Jews and the Bulgarian State (1878-1935)«, v: *The Jews and the Nation State*.

* * *

To je moj prikaz znanstvene poti Marca Doga in tega, kako je prispeval k prenovi italijanskega zgodovinopisja o Balkanu. Zavedam se, da prispevek neizogibno vsebuje vrzeli in se za to opravičujem. Obenem je bilo to pisanje zame zelo težko, saj sem imel priložnost večkrat delati z Marcom in z njim razpravljati o idejah in pogledih na problematiko. Poskušal sem biti še posebej previden, da svojih misli ne prekrivam z njegovimi. Upam, da mi je uspelo. Zahvaliti se moram kolegu in prijatelju Guidu Franzinettiju – ne le za informacije in gradivo o Marcovem pado-vanskem obdobju, ampak tudi za to, da je poskrbel za Marcovo bibliografijo. Marco Dogo namreč nikoli ni naredil seznama tega, kar je napisal. Nihče ne bo mogel reči, da je bil narcis! Zdaj imamo to bibliografijo, pa naj bo še tako nepopolna!

ⁱ »Akcionisti« so bili člani Stranke akcije (Partito d'Azione). To je leta 1942 v ilegali ustanovila skupina protifašistov liberalno demokratične in prosocialistične usmeritve. Nekaj kasneje so v stranko vstopili protifašistični pregnanci iz gibanja Pravica in svoboda (Giustizia e libertà). Stranka akcije je v oboroženem odporu imela svoje enote, poimenovane Pravica in svoboda, ki so se ločile od garibaldinskih, ki jih je vodila Komunistična partija Italije. Stranka se je zavzemala za republikansko, laično in demokratično Italijo ter za ustanovitev demokratične združene Evrope. V njej so bili zlasti intelektualci, zato po končani vojni kljub dejstvu, da je bil njen osrednji vodja Ferruccio Parri predsednik prve italijanske vlade narodne enotnosti, ni mogla konkurirati z velikimi strankami, ki so uživale množično podporo, kot so bili krščanski demokrati, komunisti in socialisti. Notranje razdeljena na liberalce, kolektiviste, socialiste je leta 1947 razpadla. V naslednjih letih so njeni glavni predstavniki igrali osrednjo vlogo v protifašističnih in sekularnih strankah, predvsem pa v italijanski kulturi.

ⁱⁱ Norberto Bobbio (1909–2004), eden najpomembnejših italijanskih pravnih teoretikov in političnih filozofov.

ⁱⁱⁱ Silvio Trentin (1885–1944), eden najboljših upravnih pravnikov. Zaradi svojega protifašizma je moral emigrirati v Francijo. Priključil se je gibanju Pravica in svoboda in skupaj z njim aktivno podpiral špansko republiko ter boj proti frankistom. V Italijo se je vrnil kot partizan in umrl leta 1944. Sin Bruno je bil eden najpomembnejših voditeljev CGIL (Conferderazione Generale Italiana del Lavoro, Italijanska generalna konfederacija dela), sindikalne organizacije, ki je bila blizu KPI in levim socialistom.

^{iv} Toni Negri (r. 1933, Padova), filozof, politolog, skupaj z drugimi sodobniki (Tronti, Panzieri idr.) teoretik osrednje vloge delavcev v boju za revolucionarno preobrazbo družbe (delavski marksizem). Leta 1979 je bil zaradi obtožb o povezavah s teroristi Rdečih brigad aretiran in v preventivnem priporu prebil štiri leta in pol. Na sojenju leta 1983 je bil obsojen na devet let, a je bil obenem na listi Radikalne stranke izvoljen v poslansko zbornico. Odšel je v Francijo in se v Italijo vrnil šele leta 1997. Kazen je nato odslužil z nekaj meseci zaporu in hišnega pripora.

^v *Delavska avtonomija (Autonomia operaia, 1973–1979)* je bila marksistično zunajparlamentarno levo gibanje, ki je izhajalo iz organizacije *Delavska sila (Potere operaio)*. Na organizacijski ravni je bila zelo fluidno gibanje, ki se je strinjalo z operaizmom (unionizem, workerisem) *Delavske sile* in bilo v imenu operaizma zelo kritično do komunistične partije in tradicionalnih sindikatov, ki so jih imeli za izdajalce delavskega razreda. Zgodovinar Angelo Ventura je prav zaradi tega *Delavsko avtonomijo* enačil z matriko oborožene stranke, tisto terorizma *Rdečih brigad*. V: Angelo Ventura, *Per una storia del terrorismo italiano*, Roma, Donzelli editore, 2010, 54–92.

^{vi} Mario Isnenghi (r. 1938, Benetke) je raziskovalec sodobne zgodovine, zlasti zgodovine fašizma, italijanske udeležbe v prvi svetovni vojni in zgodovine italijanskega risorgimenta.

^{vii} *Delavska sila (Potere operaio, 1967–1973)* je bila pomembna skupina zunajparlamentarne marksistične levice, ki se je zavzemala za avtonomno organizacijo delavskega razreda, kar je bil zanj predpogoj za izgradnjo revolucionarne stranke. Iz te skupine je nato izšlo gibanje *Delavska avtonomija*.

^{viii} Massimo Cacciari (r. 1944, Benetke) je bil filozof in ugleden preučevalec Nietzscheja, Heideggerja in Wittgensteina. Kot mlad študent in nato diplomant je v šestdesetih in sedemdesetih letih kot »operaist« sodeloval pri različnih pobudah za zaščito delavskega razreda v Venetu in skupaj z drugimi teoretiki operaizma (Alberto Asor Rosa, Mario Tronti itd.) pri reviji *Classe*. Tako kot mnogi drugi se ni strinjal z ustanovitvijo *Delavske sile* in se je nekaj let kasneje pridružil komunistični partiji. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bil vrsto let župan Benetk.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 1-2 (167) | str. 1–237